

Z DZIEJÓW PARAFII EWANGELICKO-AUGSBURSKIEGO WYZNANIA W LIPNIE (OD KOŃCA XVIII WIEKU DO ROKU 1914)

Abstrakt

Na powstanie i rozwój zorganizowanych form życia religijnego ewangelików na ziemiach polskich wpływ miały zarówno ustawy sejmowe, które nadały prawa różnowiercom oraz trwająca – z różnym nasileniem – kolonizacja na prawie olęderskim, generowana względami ekonomicznymi. Szczególna rola przypadła w tym procesie Ziemi Dobrzyńskiej, na obszarze której wspomniane osadnictwo przybrało na sile pod koniec XVIII wieku i miało decydujący wpływ na rozwój sieci parafialnej. Należy przy tym pamiętać, że najstarszym dobrzyńskim systematem ewangelicko-augsburskim był zbor w Rypinie. Kolonizacja i związane z nim osadnictwo czynszowe niewątpliwie przyczyniło się do stopniowych zmian w strukturze agrarnej ówczesnej polskiej wsi ale także doprowadziło do zmiany sytuacji narodowościowo – wyznaniowej na tym obszarze.

Słowa kluczowe: Lipno, Ziemia Dobrzyńska, parafia ewangelicko-augsburska, kantorat, pastor, kolonizacja

Parafia lipnowska, to jeden z najważniejszych systematów parafialnych wyznania ewangelicko-augsburskiego na obszarze guberni płockiej, który założony a właściwie przeniesiony został do Lipna w 1799 roku¹. Sam kościół wybudowany około roku 1805, znajdujący się przy ulicy Ceres, pomiędzy dwoma murowanymi domami, należącymi do ówczesnego pastora - ks. Jana Pastenacego, wedle opinii Komisarza Wojewódzkiego Oddelegowanego do Powiatu Lipnowskiego wymagał gruntownego remontu, co odnotował w swoim raporcie: „[...] mur ledwie nie na samą glinę sadzony, w wielu miejscach porysowany widzę dach od wzniesienia się budowli nie ma podrutki pod dachówką, stąd presumować należy, że drzewo pod dachem musi bydz od mokradli uszkodzone [...]”, opisując ogród przykościelny stwierdził: „[...] muszę wyznać że cały ogród założony jest na tak piaszczystem miejscu, iż tam drzewa nie mogą exystować, iakoż widzę w nim rękę Ludzką założonych kilkadziesiąt owocowych drzewen młodych 3. lub 4° letnich, ale pomiędzy nimi daie mi się wszakże spostrzegać, połowa wszystkich z przyczyny zły własności gruntu [...]”². W datowanym na 14 marca piśmie Generalnego Konsystorza Wyznań Ewangelickich do Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Duchownych, nawiązującym do konfliktu byłego pastora – Karola Pastenacego z parafianami, pojawia się opis kościoła z 1827 r., z którego dowiadujemy się że: „Kościół [...]; wraz z ołtarzem, amboną, chórem, organami i dwoma dzwonami; oraz z placem na rozbudowanie dłuższe kościoła a to za kościołem w szczycie dalej w ogród stóp 40,

zaś szeroko tak, jak szerokości kościoła zajmuje”³. Wiadomo również, że wymagał remontu. Z dokumentów, na które powoływały się strony konfliktu (pastor kontra wyznawcy) wynika, że zbor ewangelicki w Lipnie wystawił ks. J. Pastenacy ze składek i ofiar oraz zapomogi (odpowiadającej wartości 6.000 zł. pol.), której udzielił rząd pruski. Z pomocą przyszły - oprócz mieszkańców miasta - także okoliczne gminy ewangelickie. Z samych składek zbieranych w niedziele i święta, uzyskano kwotę 2.018 zł.15 gr.⁴ Z innego, bardzo szczegółowego opisu, datowanego również na 1827 rok, zawartego w tekście dokumentującym darowiznę, której dokonali sukcesorzy zmarłego dnia 7 listopada 1827 r., ks. Jana Pastenacego, dla gminy ewangelickiej, wynika, że kościół znajdował się przy ulicy Ceres, wybudowany w czasach pruskich, na gruncie dziedzicznym (należącym do rodziny Pastenacych), pomiędzy dwoma murowanymi domami „w połowie, od frontu i tak długo iak oboczne domy z dołączeniem do lch ścian [...] w mur = zaś dalej w krzyzulec, czyli w pruski mur niemalym kosztem wybudował i gontami od tyłu – zaś z frontu Dachówką pokrył i ile możliwości cały ten Dom stosownie potrzeby zwykłych nabożeństw ołtarzem i w nim amboną. Hurem przyozdobił Organy zakupił = Dzwony dwa swym kosztem przysposobił = przez Co jest niekwestionowane Dziedzictwo zmarłego ks. Pastenacego”⁵, dalej czytamy: „Dom rzeczony Kościoła iak wyżej opisany iak jest teraz w swej długości i nadto ieszcze s planu na rozbudowanie dłuższe Kościoła tego za Kościołem w szczycie, dalej w Ogród stop Czterdzieści prawem Dziedzic-

twą na wieczność na dobro Religijne publiczne dla parafii daią daruią odstępuią = i wszelkiego prawa do Domu tego Kościoła i placu tak długo iak Kościół teraz pociąga się = i iak dodane stop czterdzieści zasiągną = zaś szeroko tak iak szerokość Kościoła zaymuie = zrzekaia się ze swemi następcami⁷⁶. W roku 1832 pastor, poprzez GKE, (który wystosował pismo) zwrócił się do KRSWiD o zatwierdzenie kosztorysu na postawienie nowego parkanu wokół kościoła, zniszczonego przez stacjonujące w pobliżu wojska rosyjskie, którego koszt szacowano na 1.750 r⁷⁷.

Kwestia budowy kościoła była podejmowana w latach następnych. W dniu 15 stycznia 1841 r. wydział administracyjny sekcji oświecenia w piśmie do Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Duchownych zwrócił się z prośbą o zatwierdzenie anszlagu (kosztorysu) na budowę kościoła, którą argumentowano „*przez wzgląd na biedny stan mieszkańców Gminy Ewangelickiej Miasta Lipna stosowny zasiłek wyjednać raczyła⁷⁸. Koszt budowy miał wynieść 43.346 zł., tzn. 6.501 r. 94 k., z czego 1.404 r. miało przypadać na pomoc ręczną i sprzężającą, drzewo potrzebne do budowy miało być sprowadzone z dóbr skępskich. Konieczność budowy nowej świątyni potwierdziła ekspertyza dokonana przez budowniczego obwodu lipnowskiego - Trautsolta, który stwierdził, że stary kościół powinien być wyłączony z dalszej eksploatacji. Potwierdzili to, poprzez złożenie podpisów członkowie dozoru kościelnego: Teodor Neumann, Ferdynand Glitzke oraz Karol Fürtzke: „[...] w skutku czego znalazł że ten exystuje w pruski mur z frontem murowanym dach kleńcem kryty. Zawiera 40 Łokci długości 21 szeroko 10 Łok. Wysokosci - obecnie w najgorszym stanie będący, przez sam czas upłyniony od iego exystowania zpuszczony tak że w żaden sposób do reparacyi iest nie zdatnym potrzebuie bowiem podwleczenia na biało nowych podwalin pokrycia całkiem na nowo dachu kleńcem - Belki w końcach Gzymsów i Krokwie są mocno nadpruchniałe - reparacyi podłogi Scian i Sufitu i Okien również wymaga -a nade wszystko nie ma żadney Oznaki Kościelney wyglada tylko przez to jak Szopka lub Dom prywatny Koszta wiec powyższe Restauracya znacznie by za sobą pociągnęła⁷⁹. Wniosek z raportu wyłaniał się jeden - korzystniejszą miała być perspektywa budowy nowej świątyni. Tym niemniej w roku 1864 podupadający kościół lipnowski wzbogacił się o dwa dary: dzwon oraz obraz olejny ołtarzowy, przedstawiający Chrystusa na krzyżu¹⁰. Wedle nowo sporządzonego kosztorysu budowa miała się zamknąć kwotą*

6.299 r.84 k. w tej sumie pomoc ręczna (niepłatna miała wynieść 1.339 r.87½ k.). W celu uzupełnienia niedoboru, wierni obciążeni mieli być za lata 1842-1845, składką po 2.262 zł.(393 r. 90 k.). Pozostałą kwotę Konsystorz miał pożyczyć z Banku Polskiego (14.544 zł.13 gr. - 2.181 r. 66½ k.)¹¹. Pewne prace porządkowe na obszarze przykościelnym w postaci wykonania parkanu cmentarza ewangelickiego w Lipnie zostały przeprowadzane przez dozór cmentarny na łączną kwotę 1.505 zł. 19 gr. (225 r. 54 ½ k.). Własnym sumptem wybudowany został również domek dla dziada kościelnego (grabarza) oraz zakupiono narzędzia do noszenia i pogrzebienia zmarłych, na sumę 1.989 zł. (298 r. 46 ½ k.). Pieniądze na pokrycie tych inwestycji pochodziły z etatu przeznaczonego na budowę ewangelickie (za lata 1939-42)¹². Ostatecznie w 1845 roku sporządzony został akt potwierdzający własność placu, na którym stał kościół ewangelicki. Pomimo wielu pism, zatwierdzeń, kosztorysów, decyzja o podjęciu budowy kościoła przeciągała się. Ciężary finansowe, ponoszone przez parafian nie zyskiwały ogólnej aprobaty. W zdecydowany sposób zaprotowali ewangelicy mieszkający na obszarze gmin: Kłokock, Łąkie, Czarne, Wielgie, Witkowo, Radomice, Karnkowo i Kikół. Autorzy petycji nie zgadzali się z sytuacją, w której utrzymując samodzielnie szkoły i nauczycieli, płacili składki w takiej samej wysokości jak ci mieszkańcy, którzy tych dodatkowych obciążeń nie ponosili. Kierowali również zarzuty pod adresem pastora, który odwiedzał wymienione wsie 1-2 razy w roku. Kolejny zarzut dotyczył sposobu naliczania wysokości składek od poszczególnych rodzin i osób. W związku z powyższym zaproponowano, ażeby członkom kolegium kościelnego towarzyszyli podczas sporządzania list miejscowi sołtysi lub gospodarze, znający możliwości finansowe poszczególnych rodzin¹³. Kwestia powyższa ponownie trafiła na szczebel rządowy w 1865 roku, kiedy to 31 stycznia Konsystorz Ewangelicko-Augsburski w Królestwie Polskim w piśmie do Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Duchownych prosił o zatwierdzenie decyzji dotyczącej wybudowania nowego kościoła z jednoczesnym zastrzeżeniem, że inwestycja zrealizowana zostanie poprzez publiczną ofertę przetargową oraz wykorzystane zostaną składki od parafian¹⁴. Działania podjęte przez parafię lipnowską, związane z budową kościoła szczegółowo były prezentowane na łamach „*Zwiastuna Ewangelicznego*”. Zwracając uwagę na fakt, iż służący ponad 60 lat kościół chylił się do upadku, wobec wzrastającej liczby parafian był zwyczajnie „*niedogodnym i szczyptym*”. Wyjściem

z sytuacji miało być rozpoczęcie budowy „nowego *massiv murowanego kościoła, z wieżą na stóp ros. 135 wysoką od cokołu, podług planu W. Wojciecha Bobińskiego (członka Rady Budowniczej) w stylu angielsko - gotyckim*”¹⁵. Wstępne prace zostały rozpoczęte w 1865 roku¹⁶. Dnia 02.05.1866 roku Konsystorz w korespondencji z KRSWiD, prosił o wyrażenie zgody na wyasygnowanie kwoty 3.500 tys. rubli z funduszków przeznaczonych na potrzeby parafii, zdeponowane w Banku Polskim¹⁷. W tym czasie pojawiła się przeszkoda w osobie byłego majora wojsk cesarsko - rosyjskich – Makarewicza, mieszkającego przy tejże właśnie ulicy, który wybudował przy kościele zabudowania gospodarcze¹⁸. Nieco wcześniej, w roku 1859 kolegium kościelne zboru lipnowskiego podjęło temat powiększenia powierzchni cmentarza grzebalnego, który niniejsza wspólnota uzyskała na własność od miasta w 1802 roku¹⁹. W międzyczasie Kolegium Kościelne w piśmie do KRSWiD z dnia 22 czerwca 1867 roku prosiło o zgodę na zakup przez parafię działki miejskiej z przeznaczeniem na cmentarz. W odpowiedzi, zarządzający sprawami duchownymi obcych wyznań w Królestwie Polskim, wyraził zgodę na sprzedaż ziemi o powierzchni 5 mórg 288 prętów i 35 funtów, za jednorazową opłatą 30 rubli oraz (także jednorazową) do KRSWiD w wysokości 6 r. 56 k., a także po 1 r. 6 k. za posadzenie krzewów ochronnych, ze względu na fakt, iż działka była piaszczysta oraz w celu ochrony cmentarza²⁰. Szczęśliwy finał znalazła także kwestia budowy kościoła, który - chociaż wzniesiony w 1866 roku - ostatecznie zatwierdzony został w 1871 roku. Warszawski Konsystorz Ewangelicko - Augsburski zwrócił się z prośbą do Departamentu Spraw Duchownych Obcych Wyznań Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w sprawie protokołu odbiorczego z nowo wybudowanego, murowanego kościoła, którego koszt wyniósł 16.256 r.59 ½ k., i był wyższy, wedle wyliczeń lipnowskiego inspektora budowlanego, gdyż oszacowany został na kwotę - 23.188 r. 14 k. (kwota 1.000 r. pochodziła z funduszu budowlanego dla duchowieństwa ewangelicko - augsburskiego i została otrzymana wskutek prośby Zarządcy Spraw Wewnętrznych Obcych Wyznań skierowanej do Namiestnika Królestwa Polskiego pod datą 18 lipca 1867 roku)²¹. Pobudowane również zostały pomieszczenia przeznaczone dla szkoły parafialnej, nauczyciela i organisty, które zostały zatwierdzone przez Płocki Rząd Gubernialny 13 czerwca 1870 roku. Całkowity koszt wyniósł 3.886 r. 37 ½ k. (gdzie 1.200 r. kolegium pożyczycyło z kasy wdów i sierot, z prośbą o zwolnienie z konieczności spłaty pożyczki

w wysokości 1.000 r.)²². Ostatecznie 27 listopada 1881 roku Komitet Techniczno-Budowlany Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, zatwierdził protokół odbiorczy kościoła (koszt ogólny – 23.188 r.; koszt techniczny - 19.073 r.)²³. Wcześniej, bo dnia 8 grudnia 1868 roku, odbyła się uroczystość poświęcenia nowo wybudowanego kościoła, na którą przybyli zaproszeni goście oraz rzesza wiernych²⁴.

Właściwie od czasu, kiedy funkcjonowały już obydwie parafie, obok Michałek również w Lipnie, nie uregulowany został ich podział (granice) terytorialny. Dotyczyło to zarówno wzajemnych relacji między wymienionymi gminami ale również parafii w Dobrzyniu nad Wisłą. Sprawę komplikował dodatkowo fakt pełnienia przez pewien czas posługi pasterskiej przez Pastenacego. Wedle opinii Generalnego Konsystorza Wyznań Ewangelickich skierowanej do KRSWiDiOP, granice parafii lipnowskiej nie powinny przekraczać 3 mil (wówczas najbardziej oddalone wsie znajdowały się w odległości 4-5 mil). Jako stanowczo za dużą uznano liczbę ponad 11 tys. (11.001) wiernych przypadających na jednego pastora. W związku z powyższym wnioskowano, ażeby granice parafii nie przekraczały (od centrum) 2 ½ mili; proponowano nie pobierać składek od mieszkających dalej niż wskazana odległość; liczba parafian miała zmniejszyć się do około 8.700; zebrane składki (ok.2.800 zł.) miały pokryć wydatki na służbę kościelną a w przypadku niedoboru wskazywano na zwrócenie się o pomoc do tamtejszego dziedzica²⁵. Pełnej inwentaryzacji gminy lipnowskiej dokonano w 1837 roku, kiedy Kolegium Kościelne sporządziło dokładny wykaz miast, wiosek i osad należących do parafii, z którego wynikało, że ewangelicy zamieszkiwali 101 miejscowości należących do 31 gmin²⁶. Gdy w 1838 roku organizowana była nowa parafia ewangelicko - augsburska w Osieku nad Wisłą, od systematu lipnowskiego odłączony został obszar z odnotowanymi piętnastoma kantoratami. Przy parafii pozostało kolejnych piętnaście z siedzibą w następujących miejscowościach: Łąkie, Makówiec, Lubowiec, Chodorążek, Chrostkowo, Adamowo, Barany, Fabianki, Bogucin, Elżanowo, Ryszewek, Witkowo, Łęg - Witoszyn, Orłowo oraz Jasień²⁷. Według stanu z 1865 roku w granicach parafii lipnowskiej funkcjonowało piętnaście szkół religijnych, w których 367 uczniów (191 chł. i 176 dz.) nauczało piętnastu nauczycieli²⁸. W porównaniu z 1865 rokiem, w zestawieniu za 1892 rok, stanowiącym jedno z wielu tego typu sprawozdań sporządzanych na potrzeby Naczelnika Płockiej Dykcji Naukowej odnotowano funkcjonowanie kantoratów w: Orłowie Rumunkach, Olesznie i Witkowie²⁹.

Tabela 1. Wykaz miejscowości należących do parafii ewangelicko-augsburskiego wyznania w Lipnie w roku 1837

Lp.	Miejscowość, osada, miasto	Gmina
1	wieś Brzeźno	Brzeźno
2	Komorowo	
3	Czarne wieś	Czarne
4	Polskie Rumunki*	
5	Niemieckie Rum.	
6	Chrostkowo	Chrostkowo
7	Maydany	
8	Adamowo	
9	Grabiny	
10	Marmany	
11	Popielarskie Budy (osada Łossaki)	
12	Głodowo wieś	Głodowo
13	Głodowo Rumun.	
14	Huta Rumunki	
15	Zlewo	
16	Ruskowo	
17	Piaseczno z Rumunkami	
18	Niedzwiedz	Chornowo
19	Jasień wieś	Jasień
20	Sadki	
21	Jastrzębie Rumunki	Jastrzębie
22	Karnkowo wieś	Karnkowo
23	Karnkowo Rumunki	
24	Chlebowo	
25	Świętosław	
26	Morgowo	
27	Kijaszkowo	Kijaszkowo
28	Kijaszkowo wieś	
29	Kłokock wieś	Kłokock
30	Elzanowo	
31	Białowiezyn(żyn)	
32	Suszewo	
33	Ryszewek	
34	Tomaszewo	
35	Kolankowo wieś	Kolankowo
36	Jans(c)zynek	
37	Nagorzynek	
38	miasto Kikół	miasto Kikół
39	wieś Kikół	Gm.Kikół
40	Buchowo	
41	Ciełuchowo	
42	Kołatek Rumunki	
43	Grodzień wieś	
44	Janowo Rumunek	
45	Gołuchowo Rumunek	
46	Wolencin wieś	
47	Konotopie	
48	Franciszkowo	
49	Radziochy Rumunki	
50	Lubin wieś	
51	Lubinek	
52	Bielica Rumunki	
53	Wydmuchowo	
54	Wildno wieś	
55	Nietrzeba Młyn	
56	Xawery Rumunki	
57	Szczekarzewo	
58	miasto Lipno	miasto Lipno
59	Łąkie wieś	Łąkie
60	Łąkie Rumunki	

61	Makowiec wieś	Makowiec
62	Makowiec Rumunki	
63	Sarnowo	
64	Moszczonne	Moszczonne
65	Maliszewo	Maliszewo
66	Biskupin	
67	Nowa Wieś (parafia Chrostkowo)	Nowa Wieś (parafia Chrostkowo)
68	Podiablonie	
69	Nowa Wieś (parafia Wielgie)	Nowa Wieś (parafia Wielgie)
70	Oleśno	Oleśno
71	Oleśno Rumunki	
72	Ośmiałowo	Ośmiałowo
73	Ostrowite wieś	Ostrowite
74	Krzyżówki Rumunki	
75	Gnoyno Barany	
76	Gnoyno Grabiny	
77	Szczepanki	
78	Podkłokock	
79	Radomice z Rumunkami	Radomice
80	Ignachowo	
81	Sumin wieś	Sumin
82	Miasto Skempe	m.Skempe
83	Skempe wieś	Gmina Skępe
84	Wymyślin	
85	Wulka duża	
86	Wulka Huta	
87	Rzuchowo	
88	Janczewo	
89	Chodorążek	
90	Wierzbick	
91	Suradówko	
92	Witkowo Rumunki	Witkowo
93	Wielgie wieś	Wielgie
94	Miodusy Rumunki	
95	Janowo Lipiny	
96	Teodorowo Rumunki	
97	Bętlewo Mostowe	
98	Bętlewo Andrysy	
99	Złotopole wieś	Złotopole
100	Buchowo Rumunki	
101	Jankowo	Trombin

Źródło: AGAD, CWW KP, sygn. 1197, s. 373-380.

* W sytuacji gdy podawane są nazwy miejscowości, autor podaje oryginalne nazewnictwo występujące w dokumentach źródłowych.

Znając zakres terytorialny parafii sprzed końca pierwszej połowy XIX wieku, warto skonfrontować go z granicami oraz liczebnością systematu w okresie bezpośrednio poprzedzającym wybuch I wojny światowej. Zachowane akta stanowią odosobniony przypadek i dlatego stanowią niezwykle cenny zapis stanu parafii pozwalający na dokonanie porównań na temat dynamiki oraz kierunku zmian zachodzących wewnątrz systematu.

Tabela 2. Wykaz osób płacących składki na utrzymanie systematu ewangelicko – augsburskiego w Lipnie na 1910 rok

GMINA	MIEJSCOWOŚĆ, MIASTO, OSADA	LICZBA OSÓB PŁACĄCYCH SKŁADKI	ZAJĘCIE, SPOSOB UTRZYMANIA SIĘ			
BOBROWNIKI	Maliszewo	10	8 – gospodarzy 2 – robotników			
	Ośmiałowo	3	2 – gospodarzy 1 – robotnik			
KIKÓŁ	Boguchwała	2	2 – gospodarzy			
	Bielica	2	2 – gospodarzy			
	Węglewo	5	5 – gospodarzy			
	Gołuchowo	8	7 – gospodarzy 1 – robotnik			
	Grodzeń	2	1 – gospodarz 1 – robotnik			
	Kikół	Kikół	10	3 – gospodarzy 4 – robotników 1 – rzeźnik 1 – sklepikarz 1 – szynkarz (karczmarz, traktiernik)		
				Kołat	4	3 – robotników 1 – gospodarz
				Kołatek	3	3 – gospodarzy
				Lubin	1	1 – gospodarz
	Korzyczewo	1	1 – gospodarz			
	Wieś Makówiec	2	1 – gospodarz i karczmarz 1 – robotnik			
	Rumunki Makówiec	37	33 - gospodarzy 2 – gospodarzy i młynarzy 2 – robotników			
	Cieluchowo	6	4 – gospodarzy 1 – szewc 1 – robotnik			
	Janowo	15	14 - gospodarzy 1 – robotnik			
	KŁOKOCK	Barany	38	33 - gospodarzy 1 - gospodarz i młynarz 1-gospodarz (wójt) 3 – robotników		
				Białowieżyn	2	1 – gospodarz i młynarz 1 – gospodarz
				Grabiny	27	22 - gospodarzy 1 - dzierżawca 4 – robotników
Ignackowo		15	12 - gospodarzy 3 – robotników			
Kłokock		12	2 – gospodarzy 10 – robotników			
Krzyżówka		7	5 – gospodarzy 2 – robotników			
Mencowiec		13	12 - gospodarzy 1 – robotnik			
Ostrowite		8	3 – gospodarzy 5 – robotników			
wieś Radomice		9	9 - gospodarzy			
Rumunki Radomice		13	13 - gospodarzy			
Rumiankowo		2	2 – robotników			

	Ryszewek	22	20 - gospodarzy 1 - gospodarz; arendarz 1 - robotnik			
	Rudki	8	7 – gospodarzy 1 – gospodarz i młynarz			
	wieś Suszewo	2	2 – gospodarzy			
	rumunki Suszewo	19	17 - gospodarzy 2 – robotników			
	Tomaszewo	20	19 - gospodarzy 1 – gospodarz i młynarz			
	Szczepanki	20	16 - gospodarzy 1 – gospodarz i młynarz 1 – szewc			
	Elżanowo	22	20 - gospodarzy 1 – gospodarz i nauczyciel 1 – gospodarz i młynarz			
	MIASTO LIPNO	Lipno	98	23 - gospodarzy 22 – robotników 4 – kowali 2 – młynarzy 22 – właścicieli domów 1 – kołodziej 1 – powroźnik 5 – murarzy 1 – pomocnik notariusza 2 – piekarzy 3 – kupców 4 – stolarzy 1 – sadownik 1 – piwowar 1 - trudniący się wyrobem cegieł 2 – cieśli 2 – szewc i właściciel domu 1 – kowal		
				Borek	9	6 – gospodarzy 3 – robotników
				OLESZNO	wieś Witkowo	38
Nowawieś					3	3 – gospodarzy
wieś Oleszno					3	2 – gospodarzy 1 – robotnik
rumunki Oleszno				10	10 - gospodarzy	
Chalinek				10	9 – gospodarzy 1 – gospodarz i młynarz	
SKEMPE				Bór Królewski	2	1 – arendarz 1 – gospodarz
				Bóg Zapłać	2	1 – gospodarz 1 – robotnik
				Żuchowo	6	1 – gospodarz 2 – młynarzy 3 – robotników
	Kukowo	1	1 – gospodarz			
	Łempieczyna	12	12 - gospodarzy 12 - gospodarzy			
	wieś Łąkie	14	1 – gospodarz i młynarz 1 – robotnik			
	rumunki Łąkie	77	72 - gospodarzy 1 – gospodarz i arendarz 3 – arendarzy 1 – robotnik			
	Lubuwiec	24	22 - gospodarzy 2 – robotników			
	Modrzewie	3	3 – gospodarzy			
	Sarnowo	2	1 – gospodarz 1 – robotnik			

	Skempe	5	2 – gospodarzy 1 – właściciel domu 1 – stolarz 1 – trakiper ?	
	Czermno	2	2 – gospodarzy	
	Franciszkowo	9	8 – gospodarzy 1 – arendarz	
	rumunki Chodorążek	26	2 – gospodarzy 4 – robotników	
	wieś Chodorążek	3	2 – gospodarzy 1 – robotnik	
	Szczekarzewo	2	2 – gospodarzy	
	Jarczewo	6	6 – gospodarzy	
TŁUCHOWO	Turza Wilcza	18	1 – gospodarz i młynarz 15 – gospodarzy 2 – robotników	
	rumunki Jasień	39	34 – gospodarzy 3 – robotników 1 – robotnica 1 – pomocnik biurowy	
	wieś Jasień	8	5 – gospodarzy 3 – robotników	
CZARNE	Bentlewo	10	8 – gospodarzy 2 – robotników 3 – gospodarzy	
	Wielgie	5	1 – gospodarz i młynarz 1 – robotnik	
	wieś Głodowo	3	1 – gospodarz 1 – robotnik 1 – robotnik i ...(?)	
	rumunki Głodowo	21	20 – gospodarzy 1 – gospodarz i młynarz	
	Huta Głodowska	19	17 – gospodarzy 2 – robotników	
	Lipiny	10	10 – gospodarzy	
	Miodusy	9	8 – gospodarzy 1 – robotnik	
	Pismaki	2	2 – gospodarzy	
	Piaseczno	9	8 – gospodarzy 1 – robotnik	
	Suradówek	4	3 – gospodarzy 1 – robotnik	
	Teodorowo	43	34 – gospodarzy 1 – młynarz 1 – stolarz 1 – kapitalista 6 – robotników	
	rumunki Czarne	8	8 – gospodarzy	
	Józefowo	1	1 – robotnik	
	SZPETAL	Bogucin	4	4 – gospodarzy
		Błotkowo	1	1 – gospodarz i młynarz
Bzustowo		3	3 – gospodarzy	
Wilczeniec		15	15 – gospodarzy	
Wicinki		1	1 – gospodarz	
Winduga		1	1 – gospodarz 16 – gospodarzy	
Rachcin		19	1 – młynarz 1 – robotnik	
Witoszyn		32	29 – gospodarzy 1 – gospodarz i młynarz 1 – robotnik 1 – właściciel ziemski	

	rumunki Witoszyn	9	9 – gospodarzy	
	Witoszyn Nowe Rumunki	10	10 – gospodarzy	
	Działy	10	8 – gospodarzy 2 – robotników	
	Kotowskie	2	2 – gospodarzy	
	Łęg Witoszyński	13	10 – gospodarzy 3 – robotników	
	Lisek	5	5 – gospodarzy	
	Łochocin	1	1 – gospodarz	
	Mościska	1	1 – gospodarz	
	Osiek	20	20 – gospodarzy	
	Olszyny	16	15 – gospodarzy 1 – gospodarz	
	Popiótkowo	1	1 – gospodarz	
	Rzeczno	1	1 – gospodarz	
	wieś Fabianki	2	1 – kowal 1 – właściciel ziemski	
	rumunki Fabianki	38	37 – gospodarzy 1 – gospodarz i młynarz	
	Szpetal Górny	2	1 – gospodarz 1 – kołodziej	
CHROSTKOWO	Adamowo	6	5 – gospodarzy 1 – robotnik	
	Grabiny	9	9 – gospodarzy	
	Łosiaki	2	2 – gospodarzy	
	Mormany	4	4 – gospodarzy	
	Majdany	1	1 – młynarz	
	Ksawery	1	1 – gospodarz	
JASTRZĘBIE	Aleksandrowo	17	10 – gospodarzy 1 – młynarz 1 – kowal 3 – robotników 2 – gospodarzy i ...(?)	
	Buchowo	1	1 – gospodarz i młynarz	
	Karnikowo	1	1 – gospodarz i młynarz	
	Kolankowo	1	1 – gospodarz	
	Okrag	3	3 – gospodarzy	
	Chlebowo	1	1 – gospodarz	
	Jankowo	13	13 – gospodarzy	
	Jastrzębie	10	8 – gospodarzy 1 – robotnik 1 – arendarz	
	11 GMIN	112 MIEJSCOWOŚCI	1.227 OSÓB	1227 osób

Źródło: APwP, Płocki Rząd Gubernialny, sygn. 188, k. 6 – 48.

W porównaniu z wykazami parafian pochodzącymi z połowy wieku XIX wśród płacących składki w roku 1910, dominowali gospodarze oraz robotnicy (zapewne rolni) – 1.077 (około 88%), natomiast osoby utrzymujące się z rzemiosła stanowiły niewiele ponad 10%, które odnotowano z reguły w miasteczkach (Lipno, Kikół)³⁰.

Pierwszym wspomnianym w aktach pastorem był ks. Johann Gottlieb Maske, mający swoją siedzibę w Białowieżynie, sprawujący posługę w latach 1783 – 1798³¹. Jego następcą w roku 1799, kiedy jednocześnie przeniesiono siedzibę systematu do Lipna,

został ks. Jan Christoph Leberecht Pastenacy, który zmarł 20 września 1827 roku w wieku 59 lat. W roku 1821 otrzymał nominację (wokację) od rejencji bydgoskiej na probostwo w mieście Fordon. Przez trzy lata pełnił także funkcję rządcy (radcy) powiatowego i uczestniczył w posiedzeniach Rady Obwodowej. Pastor ten kojarzony był z wybudowaniem kościoła ewangelickiego oraz konfliktem, w jaki wszedł z gminą, dotyczącym warunków przekazania kościoła na własność gminie wyznaniowej. Po jego śmierci następcą w tym samym roku został syn zmarłego - ks. Karol Wilhelm Pastenacy, wcześniej pastor w parafii ewangelickiej w Gostyninie³². Początkowo – od 29 października 1827 roku - pełnił tę funkcję tymczasowo, oficjalnie na pastora powołany został przez wiernych w dniu 25 kwietnia 1828 roku. Jedną z jego pierwszych decyzji było odstąpienie kościoła gminie wyznaniowej na własność, ale pod warunkiem, że parafianie mieli wykupić dom należący do tego kościoła za kwotę 8.000 zł³³. Ciekawą korespondencją, pozwalającą na odtworzenie poglądów na temat powstania z lat 1830-1831, prowadził pastor z władzami. W jego imieniu GKE w piśmie do KRSWiD zwrócił się o przyznanie mu orderu za postawę wobec wydarzeń powstańczych³⁴. Swój urząd sprawował do 1858 roku. Krótko, gdyż zaledwie w ciągu 1858 roku obowiązki pastora pełnił adjunkt – Ernst Wilhelm Bursche³⁵. Kolejny pastor lipnowski – Adolf Rondthaler objął pastorat lipnowski w 1859 roku³⁶. Dnia 15.05.1866 roku na własną prośbę został członkiem w Radzie Opiekuńczej powiatu lipnowskiego, z zastrzeżeniem, że nie mógł pełnić funkcji kasjera lub kontrolera tej rady. Zmarł 16 sierpnia 1877 roku³⁷. Jego następcą został pastor - diakon, przy Warszawskim Kościele Ewangelicko-Augsburskim – Henryk Leopold Barcz (Bartsch), zatwierdzony i wprowadzony 17 listopada 1878 roku, pełnił swój urząd do 1883 roku³⁸. Przez następne dwanaście lat (1883-1895) na czele zboru zasiadał Johann Buse, następnie Johann Anselm Essenburger (1895-1903) oraz Adolf Heinrich Rondthaler (1906-1913)³⁹. W latach pierwszej wojny światowej – od 1914 do 1921 roku - pastorem lipnowskim był Sigismund (Sigmund) Michelis⁴⁰. Wówczas podjęto działania związane z rozbudową infrastruktury parafialnej, ściśle związanej z pochówkiem. Z korespondencji pochodzącej z lat 1913 – 1914 wynika, że w miejscowościach Barany i Grabiny miały być zatwierdzone działki z przeznaczeniem na cmentarze⁴¹. W okresie międzywojennym aż do pierwszych dwóch lat II wojny światowej (1923-1941) oraz w latach 1941-1945 na czele parafii stali kolejno: Erich Ludwig Gustav Buse i Eugen Hoffmann⁴².

Tabela 3. Roczne dochody i wydatki zatwierdzone etatem dla parafii ewangelicko-augsburskiej w Lipnie za lata 1842-1882

ROK	DOCHÓD	ROZCHÓD
1837-39	4789 zł.	4789 zł.
1842-44	538 r.10 k.	538 r.10 k.
1845-47	949 r.70 k.	949 r.70 k.
1868-70	730 r.	730r.
1871-73	844 r.25 k.	844 r.25 k.
1874-76	980 r.	980 r.
1877-79	967 r.25 k.	967 r.25 k.
1880-82	1065 r.75 k.	1065 r.25 k.

Źródło: AGAD, CWWKP, sygn. 1197, s. 369-372; sygn. 1198, s. 125 – 127; 464 – 466; sygn. 1200, s. 73 – 77; 100 – 106; 120 – 126; 147-153; 165 – 171;

Tabela 4. Członkowie kolegium kościelnego, dozórów cmentarnych oraz sołtysi należący do parafii ewangelicko-augsburskiego wyznania w Lipnie w latach 1827 – 1912

ROK	CZŁONKOWIE KOLEGIUM KOŚCIELNEGO	SOŁTYSI	DOZÓR CMENTARNY
1827	Teodor Neumann, Jan Englert, Piotr Fencke, Jakub Liedke		
1837-39	F. Glitz, Karol Fürste		
1845	Wilhelm Ferszter, Fryderyk Gutekunst, Jakub Krześciński, Jakub Rathe		
1848-50	F. Gutekunst, Jacob Krześciński, Jakub Rathe,	Wojciech Lilke – sołtys ze wsi Grabiny; Piotr Sadke – sołtys ze wsi Barany; Andrzej Poltz – sołtys ze wsi Wodzymin; Jakub Reyichert – sołtys ze wsi Rumunki Czernie; Krystian rossol – sołtys ze wsi Rumunki Witkowo; Godfryd Strelau – sołtys ze wsi Jarczewo; Krystian Gurke – sołtys ze wsi Rumunki Szeszewo; Sołtys ze wsi Rumunki Oleśno	
1868-70	F. Mossalf, J. Stay, F. Hammermeister, F. Hoffmann		Paweł Meister, Ferdynand Abram; Krystian Gotz, Bog Rossol z Bogucina; Jan Bakowski, Krystian Koba z Witoszyna; H. Brecht, M. Ott z Ryszewa; Mich. Peitsch, Godfryd Seraf z Makowa; Jakub Rendt, Krystian Schals z Janowa

1871-73	F. Gofman, F. Hammermeister, f. Stoi, F. Mozalf	Jan Milke, A. Wize, Jan Beiersdorf, Kristof Szaln, P. Lau	Kajetan Gollnik, Kristian Terc, Paweł Meister, Michał Kracke
1874-76	F. Mozalf, F. Hammermeister, F. Stoi, F. Mozalf	M. Ott,	Michał Gollnik, Michał Abend, Michał Pessel, Jakub Bendik
1877-79	F. Mozalf, F. Stoi, M. Krammer, Palas	G. Diel, Szmoor	Ferdynand Abram, Godfryd Zemroch
1880-82	M. Krammer, F. Stoj, F. Mozalf	Henryk Lidke, Fryderyk Ritterleit, Michał Wicke, Johan Marecki	Iwan Beiersdorf, Michał Gollnik, Wojciech Wolter, Godfryd Helmer, Michał Ott
1910-12	G. Stoj, I. Marecki, D. Glesmann, Gotfrid Mejfs, Gustaw Kajan, I. Szagun	Miller, Gornincz, Kupka, Peter Bem, Jul. Kitzman	Gall, D. Krampic, G. Wize

Źródło: AGAD, CWW KP, sygn. 1197, s. 369 – 372; sygn. 1198, s. 125 – 127, 464 – 466; sygn. 1199, s. 73-77, 100 – 106, 120 - 126, 147 – 153, 165 - 171

AP w P, PRzG, sygn. 188, (b.p.).

Przypisy

¹ T. Stegner, Polacy - ewangelicy w Królestwie Polskim 1825-1914, Kształtowanie się środowisk, ich działalność społeczna i narodowa, Warszawa 1993, s. 14; R. Gall, Deutsche aus dem Dobriner Land in Partnerschaft mit Scheeßel, Darmstadt, 1975, s. 49; E. Kneifel, Die evangelisch-augsburgischen Gemeinden in Polen 1555-1939, Ansbach Bayern, 19... s. 57; AGAD, CWW KP, A.t.s. Gminy Ewangelicko-Augsburskiego Wyznania w Lipnie w Województwie Płockim, vol I, sygn. 1197, passim, s. 78-80, 112-114; H. Quednau, Zur Geschichte des Deutschtums im Departement Plock um 1807/15, Altpreussische Forschung, 1941, H. 1, s. 72-73. Wcześniej, od 1780 roku funkcjonowała gmina ewangelicka w Białowieżynie, na czele której stał pastor Maske. Pastor Pastenacy oświadczył, że w 1799 roku na wezwanie tamtejszego dziedzica - Tomasza Sumińskiego oraz przedstawicieli gminy wyznaniowej w Białowieży (odległej ćwierć mili od Lipna), gdzie objął funkcję pastora. Powołaniu na urząd pastora najprawdopodobniej jeszcze w listopadzie 1798 roku, towarzyszyło uposażenie nowego pastora, na które złożyły się: wolne mieszkanie, przydział drzewa oraz ¼ miary żyta, tyleż miary jęczmienia i opłaty kościelne. Ponieważ już (prawdopodobnie kilka lat) wcześniej spłonął dom modlitwy a pozostała jedynie szkoła, pastor w roku 1800 dobudował do swojego domu salę, którą przeznaczył na pomieszczenie dla konfirmantów, na konferencje szkolne oraz odbywanie niedzielnych nabożeństw a o swych działaniach poinformował tamtejszego landrata; 30 IX 1800 r. Pastenacy zwrócił się jako pastor w Białowieżynie do władz pruskich o przeniesienie siedziby parafii do Lipna, na co w odpowiedzi kamera płocka - pomimo wyrażenia zgody - nie podjęła zdecydowanych kroków w związku z czym pastor podjął się budowy domu mieszkalnego, sali modlitwy i szkoły a także w następnej kolejności samodzielnie budowy kościoła, (o czym poinformował landrata w 1805r.) która została ostatecznie ukończona w maju 1806 roku.

² AGAD, CWW KP, sygn. 1197, s. 105.

³ AGAD, CWW KP, A.t.s. Gminy Ewangelickiego Wyznania w Mieście Lipnie Gubernii Płockiej, sygn. 1198, s. 356. Korespondencja, w której podano ww informacje pochodzi z 1841 roku.

⁴ AGAD, CWW KP, sygn. 1197, passim, s. 21-25, 40-43, 68, 70, 74-80, 95-98, 100-108, 112-114. W konflikt z parafianami dotyczący okoliczności budowy kościoła pastor wszedł w 1818 r., domagając się wykupienia przez członków gminy kościoła, do którego posiadał prawo własności, co stanowiło jeden z warunków jego budowy. Pastenacy uzasadniał swoje roszczenia tym, że wybudował go wyłącznie własnymi środkami, co w świetle dokumentów nie odpowiadało prawdzie, gdyż pastor otrzymał od władz pruskich 6.133 zł. 26 i 2/3 gr., zwózkę, pomoc ręczną a poza tym wedle opinii władz budynek ten dzielący się na trzy części, z których pierwsza przeznaczona była na kościół, druga na pastora a trzecia na mieszkanie dla jego rodziny, bardziej przypominał mieszkanie prywatne, dlatego władze rosyjskie uznały propozycję zakupu tego domu przez nie jako zbytnią i bezcelową. Opinię władz podzielił specjalnie oddelegowany do wyjaśnienia tego sporu, komisarz wojewódzki, który w sprawozdaniu stwierdził min., że budowlę tę sfinansowali w większości parafianie (gdyż pastor nie był aż tak zamożny) i dlatego wykupienie domu modlitwy stanowiło by dla nich zbyt duże obciążenie. Kontakty pastora z wiernymi zaogniły również inne zarzuty kierowane pod jego adresem, dotyczące min. nie wywiązywania się

z obowiązków posługi religijnej wobec parafian wsi Łąkie Rumunki. Zarzuty te dotyczyły lekceważenia obowiązku nauczania dzieci religii, nie przybywanie z posługą do osób umierających lub ciężko chorych; zakazu wstępu wiernym na nabożeństwa. W opinii parafian pastor nie wypełniał swoich obowiązków, gdyż odmawiał mu uiszczenia określonych sum pieniędzy oraz plodów rolnych, do których byli zobowiązani aktem sporządzonym i podpisanym 18 III 1802 r. przez kreisrata landratury lipnowskiej – Retzlau, który zobowiązywał włościan wsi Łąkie do corocznego przekazywania (przez każdego) po kwarcie żyta oraz normalnej kolendy, w zamian za co pastor miał przybywać 3 razy w roku do Łąkiego, słuchać spowiedzi i nauczać dzieci religii. Mieszkańcy swój sprzeciw oparli na twierdzeniu, że nie będą respektować umów podjętych przez ich przodków, w dodatku zatwierdzonych przez władze pruskie. Pastor natomiast domagał się wyrównania własnych krzywd, gdyż od 1812 r. włościanie zaprzestali wypełniać jej warunków a pastor – wedle własnych słów - przyjeżdżał z posługą do 1815 roku. Poproszony o pomoc w rozwiązaniu konfliktu płocki pastor Hevelke, pełniący funkcję członka Konsystorza Ewangelickiego, zwrócił się pismem z 3 VI 1819r. do Komisji Wojewódzkiej a 14 VI 1819 r. do KRWRiOP z propozycją podwyższenia pensji pastrowi w Lipnie z 1.000 do 2.000 zł.; z uwagi na trudności z pogodzeniem przez pastora również funkcji organisty i kantora ustanowił pensję roczną dla obydwu w wysokości 100 zł., powołania zakrystiana z pensją 300 zł. a z uwagi na fakt, że pastor nie posiadał żadnej ziemi podnieść dodatkowo pensję. Nawiązując do umowy z 1801 roku zawartej (w obecności landrata) pomiędzy pastorem a mieszkańcami poszczególnych wiosek uchwalono że: wierni gminy Łąkie mieli oddawać od każdego rolnika 4 garnce żyta i 4 garnce owsa; z Rumunek Sumińskich corocznie 24 zł. polskich., Janowa od każdego rolnika po 4 garnce żyta i owsa; Xawery – j/w; z Rumunek Wilno – j/w; z Rumunek Olesno – od każdego rolnika po 4 garnce; z Rumunek Witkowo – od każdego rolnika po 4 garnce żyta i 4 garnce owsa niemniej po 12 gr.; z Kikoła - od każdego ewangelika ręcznie po 2 zł.; z Rumunek Moszczonno – od każdego rolnika po 4 garnce żyta; z Rumunek Nowa Wieś (par. Chrostkowo) – j/w. W innym wykazie dochodów pastora Pastenacego wydanym przez władze pruskie jako dochód w naturze płacili zbożem (żytem) mieszkańcy wsi: Białowieżyn – 1 korzec, ze wsi Elżanowo – 1 korzec i 8 garncy, ze wsi Rysinek – j/w, z Rumunek Głodowskich – 1 korzec 16 garncy oraz 1 korzec i 16 garncy owsa; od gospodarza Bleck na Rumunkach Lipnowskich - 8 garncy; z Rumunek Nagorzynek – 16 garncy; od Klammiera na Rumunkach lipnowskich – 8 garncy; od Krempitza na Rumunkach lipnowskich- j/w; z Rumunek Suszowo – 16 garncy; z Rumunek Złotopole – 1 korzec żyta i 1 korzec owsa; z Rumunek Jastrzębie – 2 korce żyta i 2 korce owsa; z Wolskich Bud – 5 korcy żyta i 5 korcy owsa; z Lubinka – 24 garnce; z Liciszew – 1 korzec i 8 garncy; ze Zboinka – 16 garncy; z Frankowa – 16 garncy.

⁵ Ibidem, sygn. 1198, s. 424-434.

⁶ AGAD CWW KP, sygn. 1198, s. 424-434.

⁷ Ibidem, sygn. 1197, s. 197-198.

⁸ Ibidem, sygn. 1198, s. 5-6.

⁹ Ibidem, sygn. 1198, passim, s. 145-148; 152-166; 206-208; 209-210.

¹⁰ „[...] W dniu 20 Marca r.b. zawieszony został, na tymczasowo urzędzonej

dzwonnicy, dzwon ważący funtów 435 w fabryce M. Petersilge w Warszawie odlany, ofiarowany przez małżonków Glitzke w Lipnie zamieszkałych. Dzwon ten obok drugiego 1100 funtów ważącego przed kilku laty z zapisu ś.p. Karoliny Kręgiel, niegdyś parafianki lipnoskiej zakupionego, wielce się przyczynia do podniesienia uroczystości parafialnego nabożeństwa. W dniu zaś 25 Marca r.b., jako w Wielki Piątek zawieszono w kościele, ołtarzowy obraz olejny, przedstawiający Chrystusa Pana na krzyżu rozpiętego [...] w naturalnej prawie wielkości, bo łokiec 3 wysoki a 2 szeroki, wykonany został przez artystę malarza Barszczewskiego, a ofiarowany kościołowi przez jednego z współwyznawców naszych [...] – Zwiastun Ewangeliczny, Rok Drugi. 1864 Nr 13, Warszawa 1864, s.207-208.

¹¹ AGAD, CWW KP, sygn. 1198, s. 254-260.

¹² Ibidem, s. 326-327.

¹³ AGAD, CWW KP, A. t. s. Funduszów Gminy Ewangelicko-Augsburskiego Wyznania w Lipnie guberni Płockiej, sygn.1199, passim, 22-23, 25-26.

¹⁴ Ibidem, A. t. s. Funduszów Gminy Ewangelicko – Augsburskiej w Lipnie guberni płockiej, sygn. 1200, s. 7-10.

¹⁵ Zwiastun Ewangeliczny, Rok Czwarty 1866, Nr 14, Warszawa 1866, s. 222-234.

¹⁶ Ibidem: „[...] W roku zeszłym dokonano roboty ziemne, które z powodu nierównego i górzystego planu były bardzo znaczne, a w dniu 23 Sierpnia r.z. wobec licznie zebranych parafian, przez miejscowego Pastora uroczyste przy stosownej przemowie na tekst Ps. 127, 1, położony został kamień węgielny [...]”. Następnie dowiadujemy się o stanie prac na dzień 17 lipca 1866 roku: „Dziś mury na około wzniesione już są na stóp ros. 18 nad cokół. Roboty prowadzone są przez miejscowe Kolegium Kościelne, pod przewodnictwem Pastora, a pod dozorem technicznym Budowniczego powiatu Lipnowskiego, Józefa Gosławskiego. Żelazne okna (ramy okienne) i filary, zostały odlane w fabryce Warszawskiej Lilpopa i Rauaf. [...]”. O wystroju wnętrza kościoła informował również – Zwiastun Ewangeliczny, Rok siódmy, 1869, Nr 5, s. 107: „Ołtarz, w którym prześlizny obraz ukrzyżowanego Chrystusa, pędzla nauczyciela niegdyś szkoły tutejszej Władysława Barczewskiego i wspaniała ambona, obrobiona w pracowni pana Karola Schonerta w Warszawie [...]. Organy o 16-u głosach z dwoma manualami i pedałami, zrobione zostały w zakładach broni Walter w Gurau na Szlaku [...]”. Wiadomo również że prace murarskie wykonał August Blechert; ciesielskie i stolarskie – Michał Schewe; ślusarskie – Otton Roehr; blacharskie – starozakonny Daniel Ślepek; malarskie – Ernest Kummerow z Płocka; szklarskie – Karol Ort z Torunia.

¹⁷ AGAD, CWW KP, sygn. 1200, s. 39-40.

¹⁸ Ibidem, s. 43-45.

¹⁹ AGAD, KRSW, Akta dotyczące się m. Lipna w Gubernii Płockiej, sygn. 4367 (nr mikrofilmu A-20445), s. 527- 537. Korespondencja krążyła pomiędzy centralnymi władzami kościoła ewangelicko-augsburskiego a KRSW.

W uzasadnieniu Konsystorz argumentował: „[...] że cmentarz grzebalny Ewangelicki w mieście Lipnie położony w pośrodku piasków lotnych znajdujących się [...] wymaga reparacji parkanu [...]”. W związku z powyższym „[...]Jeszcze przed projektem zasadzenia drzewami i krzewami rzeczonyj przestrzeni piasków lotnych, byleby tylko takowa przez miasto choćby nawet za opłatą czynszu rocznego ustapioną Mu była [...]”. W uzasadnieniu Konsystorz wśród pozytywów takiego rozwiązania wskazał, iż: „[...]projekt powyższy nie tylko zasłoniłby sam cmentarz od zaspów ale nadto przyzodobiły okolicę przez ustalenie widmy i zasadzenie jej drzewami [...]”. Rzecznią wydma ma obejmować przestrzeni morgów 5 przęt. 289. —”. Patrz: Ibidem, s. 48-51.

²⁰ Ibidem, s. 67-69.

²¹ AGAD, CWW KP, sygn. 1200, s. 179-185, 187-190. Zwiastun Ewangeliczny, 1866, Nr 14, s. 222-234 – podaje kwotę 16.259 r. 59 ½ k. Różnica ta - chociaż niewielka - mogła wynikać z faktu, iż budowa znajdowała się w początkowej fazie.

²² AGAD, CWW KP, sygn. 1200, s. 179-183.

²³ Ibidem, s. 184-185; R. Gall, Deutsche..., s. 50.

²⁴ „[...]Prócz miejscowego, zebranych było z dalszych i bliższych okolic, pastora 12 – Ponieważ gen. superintendent i superintendent nie mogli przybyć, zebrani więc [...] wybrali ks. Stillera pastora w Ozorkowie i upoważnili do odbycia czynności i poświęcenia. [...] Skoro nadszedł dzień przeznaczony na poświęcenie, już od samego rana tłumy ludu wszelkich wyznań przeszło 4000 wynoszące, pomimo niepogody, zgromadziły się, aby przyjąć udział w tak rzadkiej uroczystości. O godzinie 11 rozpoczęła się ceremonia w dawnym kościółku. Pastor gościański JKs. Rosenberg, w stosownej przemowie na temat Izajasza 44, 21., pożegnał dotychczasowy dom modlitwy, gdzie przeszło 68 lat kilka pokoleń niosło wieść Wszchemnocnemu. Po czym najstarszy wiekiem, sędziwy pastor z Ozorkowa J. Ks. Stiller, dopełniając ceremonii w zastępstwie najprzewielebniejszego jeneralnego superintendenta w Królestwie Polskim, wszedł na stopnie ołtarza, zdjął z niego biblię i kościelne naczynia (rosa scra). Biblię wręczył miejscowemu pastorowi, a pastorowi ze Zduńskiej Woli, Boemerowi i pastorowi z Pułtuską Bidermannowi kielich i patynę. Następnie

przy odgłosie dzwonów umieszczonych na wieży nowego kościoła, według systematu budowniczego Pittera z Trewiru (Trier) który to systemat okazał się bardzo praktycznym, w procesjonalnym pochodzie udano się do nowej świątyni. Przed krzyżem postępowały 4 dziewczęta w bieli, ścieląc drogę kwiatami, dalej szkoła ewangelicka i nauczyciele, członkowie kolegium kościelnego, z których jeden niósł klucz na aksaminie poduszce, za nimi budowniczy powiatu z majstrami, którzy dokonywali robót budowlanych, nareszcie ks. pastor Stiller w gronie 12 pastora. Z przybyciem na miejsce umilkły dzwony. W progach świątyni przystrojonej egzotycznymi kwiatami, JKs. Manitius, pastor warszawski, powitał orszak i będących na jego czele przedstawicieli wszystkich władz miejscowych, mową w języku na temat Izajasza 60, 18., a wystawiwszy z całą potęgą słowa cel uroczystego obchodu wynurzył wdzięczność rządowi, który zasilił swoim przyczynił się do wzniesienia nowej świątyni, jak Niemiej tym wszystkim, co przyłożywszy rękę do dzieła, mającego świadczyć kiedyś o pobożności dzisiejszych pokoleń, widząc już uwiecznione swe trudy i prace. Rząd na budowę dał z funduszu budowlanego ew. r. s. 1800 gmina zaś, w przeciągu 3 lat złożyła gotówkę około 15.000 rubli, oprócz pomocy ręcznej i sprzętajnej. Kiedy przyjmujący zgromadzenie pastor skończył przemowę, budowniczy wręczył klucz ks. Stilleroi; ten otworzywszy główne podwoje, oddał klucz miejscowemu pastorowi i wprowadził lud do Kościoła. Tu odezwały się [...] organy, i rozpoczął sam obrzęd poświęcenia. Po odśpiewaniu przez parafian hymnu dziękczynnego, poświęcający w asystencji ks. Bando, pastora gombińskiego i J. Ks. Kattajna, pastora z Michałkę, wszedł na stopnie ołtarza i dopełnił aktu poświęcenia, kończąc takowy odpowiednią modlitwą. Ks. Bando, odczytał psalm 84, ksiądz Kattain, odpowiedni ustęp z Nowego testamentu. Wszyscy duchowni i lud zebrany, na kolanach złożyli dzięki Wszchemnocnemu, błagając o błogosławieństwo „ad multos annos” dla nowego przybytku. Zabrzmiały na chórze pienia, amatorowie pod dyrekcją p. Jenschę, nauczyciela i kantora miejscowego, wykonali wzniosły hymn „Panie, Boże nasz” utworu Schnabla, i zaraz odprawiono pierwsze nabożeństwo. Liturgię odśpiewał pastor ze Zgierza JKs. Bursche, kazanie zastosowane do uroczystości na tekst Aggieusza 2, 7 – 10. miał pastor miejscowy, cały zaś ten obchód zakończył drugą liturgią pastor Bidermann z Pułtuską, Kościół może pomieścić mniej więcej 2000 ludzi [...]”. Tego samego dnia pastor lipnowski dokonał sakramentu chrztu własnego syna. Całość uroczystości poświęcenia kościoła dopełnił uroczysty obiad „[...]O godzinie 3 ciej z południa [...] na 50 osób , przy końcu którego jeden z obecnych wręczył gospodarzowi w imieniu zboru srebrny puchar, ze stosownym napisem, jako hołd należny za trudy i prace dla dobra parafian podejmowane [...]” – Zwiastun Ewangeliczny, Nr 5, 1869, s. 105-107. Także: R. Gall, Deutsche..., s. 50.

²⁵ AGAD, CWW KP, sygn. 1197, s. 306-313.

²⁶ Ibidem, s. 373-380.

²⁷ R. Gall, Deutsche..., s. 49.

²⁸ E. H. Bush, Beiträge zur Geschichte und Statistik des Kirchen und Schulwesens der evangelisch – augsburgischen Gemeinden im Königreich Polen, Petersburg – Lipsk 1867, s. 185. Dziesięć szkół religijnych należących do tejże parafii wymienionych zostało w spisie urzędowym dla potrzeb Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych, datowanej na 1866 rok. Szkoły te mieściły się w miejscowościach: Bogucin Rumunki, Elżanów, Fabianki, Janów, Jasień, Makówiec, Oleszno, Ryszewek, Witkowo, Łęg Witoszyn. Naukę pobierało 186 uczniów (109 chł. i 77 dz.). Patrz: AGAD, KRSW, Akta dotyczące się szkół po Miastach, sygn. 148 (nr mikr. A-35830), s. 253-254.

²⁹ Archiwum Państwowe w Płocku, Naczelnik Płockiej Dyrekcji Naukowej, Sprawozdania roczne. Rok 1892, sygn. 76 (b.p.). Brak chociażby jednego kantorkatu wykazało natomiast sprawozdanie za 1910 rok. Masowy proces przemianowania szkół wyznaniowych na powszechne, przeznaczonych dla ogółu mieszkańców, należy tłumaczyć przesłankami ekonomicznymi. Patrz: AP w P, NPDN, Ob otcete po Płockoj Ucebnój Direkcii za 1910 god, sygn. 94 (b.p.).

³⁰ AP w P, Płocki Rząd Gubernialny, Ob utverzenii proekta stata Lipnovskago Evangelicko – augsburgskago prichoda na 1910 – 1912 g., sygn. 188, k. 6-48. Nie rozróżniano takich grup jak: komornicy, morgownicy, zagrodnicy. Pewną grupę stanowili także gospodarze, którzy posiadali dodatkowe źródło dochodu, np. młynarstwo lub rzemiosło, co po zsumowaniu uczyniło by udział wynoszący ponad 90%. Jako ciekawostkę można podać, iż pojawiła się także jedna osoba określona jako kapitalista.

³¹ R. Gall, Deutsche aus dem Dobriner Land in Partnerschaft mit Scheeßel, Darmstadt, 1975, s. 50; E. Kneifel, Die evangelisch – augsburgischen..., s. 58; E. Kneifel, Die Pastoren..., s. 132. Odbył studia teologiczne w Halle. Wcześniej był proboszczem w Baerenwalde, natomiast w latach 1798 – 1808 pełnił obowiązki pastora w parafii Babiak.

³² AGAD, CWW KP, sygn. 1197, passim, s. 92-93, 125-126; E. Kneifel, Die evangelisch – augsburgischen Gemeinden in Polen 1555 – 1939, Ansbach Bayern, s. 58; E. Kneifel, Die Pastoren..., s. 147. Johann Pastenacy był immatrykulowany w Königsbergu (Królewcu) 23 maja 1787 roku.

- ³³ AGAD, CWW KP, sygn.1197, passim, s.128-129 i 136-137. Przez KRWRIOIP zatwierdzony został pod koniec września.
- ³⁴ Ibidem, passim, s.211-213,286-287. W uzasadnieniu wniosku podano, że pastor odwiedził 500 młodych ludzi, w wieku 15-25 lat, od włączenia się w wir powstania; w trakcie działań zbrojnych wyjechał z Lipna do Prus; odprawił nabożeństwa i nie złożył przysięgi powstańcom. W międzyczasie pojawiły się zarzuty kierowane pod adresem pastora (ostatecznie nie uznane) o namawianie włóścian do składania skarg przeciwko władzom państwowym niższego szczebla – ibidem, s.273.
- ³⁵ R. Gall, Deutsche..., s.50; E. Kneifel, Die evangelisch – augsburgischen..., s.58. Pastor Karol Pastenacy (Pastenaci) zmarł 17. 09. 1858 roku. Patrz: E. Kneifel, Die Pastoren..., s. 147.
- ³⁶ R. Gall, Deutsche..., s.50; E. Kneifel, Die evangelisch..., s. 58. Adolf Rondthaler w latach 1852 -1856 odbył studia teologiczne w Dorpacie, wyświęcony został 19.10.1856 r. Przed objęciem pastoratu w Lipnie był substytutem przy superintendencji diecezji kaliskiej, następnie nauczycielem religii w łódzkiej niemiecko – rosyjskiej szkole powiatowej oraz wikarym przy kościele św. Trójcy w Łodzi. Patrz: E. Kneifel, Die Pastoren ..., s. 154.
- ³⁷ AGAD, CWW KP, sygn.1200, passim, s.35-37,161.
- ³⁸ Ibidem, s.162; R. Gall, Deutsche..., s.50; E. Kneifel, Die evangelisch..., s. 58. Henryk Barcz studiował teologię w Dorpacie w latach 1851 – 1855 i 18.11. tego roku został wyświęcony. W latach 1855 – 1858 był wikariuszem w Warszawie i pastorem w Łowiczu (w latach 1858 - 1868) oraz diakonem w Warszawie w latach 1868 – 1872. Od roku 1872 do 1878 pracował jako cenzor w Warszawskim Komitecie Cenzury. Po za kończeniu działalności duchownego w Lipnie, był jeszcze proboszczem w Warszawie (1883 – 1895) a pierwszym proboszczem w latach 1895 – 1899. Przez cztery lata (1896 – 1899) był w radzie konsystorskiej a także superintendentem diecezji warszawskiej. Zmarł 28. 02. 1899 r. Patrz: E. Kneifel, Die Pastoren..., 54; T. Stegner, Pastory Królestwa Polskiego..., s. 11.
- ³⁹ R. Gall, Deutsche..., s.50; E. Kneifel, Die evangelisch..., s. 58. Nazwisko pastora Adolfa Heinricha Rondthaler'a pojawia się również przy sporządzonych etatach systematu lipnowskiego na lata 1910-1912. Patrz: AP w P, Płocki Rząd Gubernialny, Ob. utwzrdenii proekta stata Lipnovskago Evangelicesko-augsburgskago prichoda na 1910-1912 g., sygn. 188, k.2-5. Johann Buse odbył studia teologiczne w Dorpacie w latach 1878 – 1882 i 29. 10. został wyświęcony. Następnie pełnił obowiązki wikarego w Warszawie i Św. Trójcy w Łodzi. Po dwuletnim pasterzowaniu w Lipnie, został Dyrektorem Wewnętrznej Misji i proboszczem w Wiskitkach (1899-1900). Po za tym obowiązki pastora pełnił jeszcze w trzech parafiach: w Iłowie (1900 – 1904); Piotrkowie Trybunalskim (1905 – 1914) oraz Iłowie (1914 – 1931). Patrz: E. Kneifel, Die Pastoren..., s. 71 – 72. Johann Essenburger po odbyciu studiów teologicznych w Dorpacie (1886 – 1890) – w czasie których należał do Towarzystwa Teologicznego

- pełnił obowiązki wikariusza Św. Jana w Łodzi (1891 – 1830) a także był proboszczem przez dwa lata (1893 – 1895) w Przedeczy. W 1903 roku przestał pełnić obowiązki duchownego i został nauczycielem języka niemieckiego w Warszawskiej Szkole Handlowej Rondthaler'a. W czasie pierwszej wojny światowej zmarł w Rosji. Patrz: E. Kneifel, Die Pastoren..., s. 84; T. Stegner, Pastory Królestwa Polskiego..., s. 15. Adolf Heinrich Rondthaler początkowo studiował na wydziale matematyki Uniwersytetu Warszawskiego, jednak za udział w manifestacjach studenckich na Uniwersytecie, został aresztowany, skazany i zesłany na dwa lata w głąb Rosji. W 1896 roku pozwolono mu na powrót oraz studiowanie teologii na Uniwersytecie w Dorpacie, gdzie usiłował zalegalizować Towarzystwo polsko – ewangelickich teologów. W 1899 roku w wyniku rozruchów studenckich zorganizowanych głównie przez Rosjan został karnie usunięty wraz z wieloma przyszłymi pastorami z uczelni przez władze carskie, ponownie przyjęty. W 1902 roku ukończył studia i został wyświęcony i do 1906 roku był wikariuszem w Warszawie a w latach 1913 – 1918 w Ozorkowie. Dał się poznać również jako nauczyciel religii i Inspektor Gimnazjum im Reja w Warszawie. Był również współzałożycielem Towarzystwa Badań Reformacji w Polsce oraz redaktorem miesięcznika „Ewangelik”. Patrz: E. Kneifel, Die Pastoren..., s. 154; T. Stegner, Pastory Królestwa Polskiego..., s. 14.
- ⁴⁰ Siegmund Michelis odbył studia teologiczne w Dorpacie i został wyświęcony w 1912 roku. Najpierw był wikarym w Warszawie (do 1914 roku), następnie jako pastor, najpierw w Lipnie (1914 – 1921), następnie jako drugi pastor w Warszawie (1921 – 1939) a później również jako drugi pastor w polsko – ewangelickiej gminie w Warszawie w latach 1939 – 1944 a pierwszy pastor w latach 1944 – 1962. W okresie międzywojennym był redaktorem „Zwiastuna Ewangelicznego”. Podczas drugiej wojny światowej więzień obozów koncentracyjnych. Patrz: E. Kneifel, Die Pastoren..., s.135-136; T. Stegner, Pastory Królestwa Polskiego..., s. 11.
- ⁴¹ AP w P, Płocki Rząd Gubernialny, Ob. otkaze suprugami Gel'mer Mejer i Wyze ucaska zemli pod kladbisce v polzu Lipnoskago Evangelicesko – Augsburskago prichoda. 1913 – 1914, sygn. 210, k.7 – 7-v. Działka o powierzchni 5 mórg, umiejscowiona w miejscowości Barany była przekazana przez małżeństwo Henryka i Emmę Wyze i miała służyć jako miejsce pochówku dla wiernych zamieszkujących wsie: Ignackowo, Mencowizna, i północnej części wsi Barany. Natomiast małżeństwo Gelmer (Daniel i ...?) zamieszkujący we wsi Grabiny przeznaczili również działkę o powierzchni ½ ha także z przeznaczeniem na cmentarz dla mieszkańców wsi: Grabiny, Rudka, Krzyżówka, i południowej części wsi Barany. Dodatkowo Gotfryd i Wilhelmina Mejer z Grabin przekazali niewielką ilość ziemi (powierzchnia 1 przęta) na pobudowanie drogi dla swobodnego dostępu do głównej drogi prowadzącej na cmentarz.
- ⁴² R. Gall, Deutsche..., s.50; E. Kneifel, Die evangelisch..., s.58.

FROM HISTORY OF THE EVANGELICAL – AUGSBURG PARISH IN LIPNO (FROM THE END OF THE XVIII CENTURY TO THE YEAR 1914)

Summary

Evangelical – Augsburg parish was built in 1799 year in Lipno. It is one of the oldest chapel which is situated in Dobrzyńska Land. Lipnowski chapel was specific continuation of commune in Białowieżyna. The biggest heyday was in first half of twentieth century. Than in hundred and twelfth localities which was subordinated of pastor's jurisdiction, lived about 5156 believers. Mostly it was agricultural population, except small percentage people, who lived in neighboring villages. They took up craft. Parish owned stone church, built and devoted in 1868 year, also there were several religious schools. Religious schools was for local population house of prayer at which was also cemeteries.